

KRONIKA A GLOSÝ

Endre Bojtár (1940–2018)

Uzavřela se životní dráha jednoho mimořádně významného maďarského vědce, bohemisty, slavisty a baltisty, jenž byl četnými vazbami spojen s moderními dějinami české literatury a literární vědy. Vystudoval obory ruština a čeština na budapeštské univerzitě a původně se připravoval na dráhu lingvisty, ale od roku 1963 až do odchodu do penze v roce 2010 byl badatelem Literárněvědného ústavu Maďarské akademie věd, od roku 1986 pak i vedoucím jeho Oddělení pro střední a východní Evropu. Do Prahy se poprvé dostal v roce 1962, kde v té době byla zrovna senzací kniha Květoslava Chvatíka *Bedřich Václavěk a vývoj marxistické estetiky*, na základě které se začal zabývat komparativní analýzou avantgardní literatury. Část této analýzy věnovaná českému poetismu vyšla pod názvem „Komunistické l'art pour l'art“ v roce 1969 v časopisu *Slavia*. Jeho průkopnická monografie *A kelet-európai avantgarde irodalom* (Východoevropská avantgardní literatura) vyšla po několikaletých průtazích v roce 1977 (v roce 1992 pak vyšla v Budapešti i anglicky pod titulem *East-European Avant-Garde Literature*). V úvodní kapitole této práce už jako teoretik zúročil všechny poznatky, které mu v šedesátých letech nabízel český a polský strukturalismus, a roz-

vinul vlastní koncepci, která dílocenrickou a axiologicky orientovanou analytickou činnost transponuje do sféry literární historie. Síla jeho teoretických úvah tkví v jeho originální definici literárního směru: vychází z individuálního díla, rozlišuje trojici hodnocení — interpretace — popis a zakládá svoje pojmové vymezení literárního směru na sémantickém a poetickém podkladu.

V 60. letech si Bojtár vybudoval široký okruh známých mezi představiteli české literatury a vědy, pravidelně četl *Tvář*, *Orientaci* a *Literární noviny*, přeložil do maďarštiny mimo jiné Havlovu hru *Zahradní slavnost* či *Dialektiku konkrétního* Karla Kosíka a pravidelně seznamoval maďarskou veřejnost s novinkami české odborné literatury. V roce 1965 vyšla v jednom z časopisů vydávaných budapeštským Literárněvědným ústavem jeho stať „A groteszk a mai cseh irodalomban“ (Groteska v současné české literatuře), která vyvolala velký ohlas a která v maďarštině poprvé představila novou vlnu české literatury (L. Aškenazy, K. Michal, B. Hrabal, J. Škvorecký, V. Havel). V dubnu 1968 pobýval v Praze, o čemž později mluvil jako o „nejšťastnějším období svého života“; nebylo to pouze kvůli zážitku politické uvolněnosti, nýbrž také kvůli všední, každodenní svobo-

dě, díky níž se lidé otevřeli, díky níž ho obklopovaly rozjasněné tváře... V srpnu 1968 se zúčastnil pražského mezinárodního sjezdu slavistů, v den okupace pak snídal s Romanem Jakobsonem a profesorem Robertem Autym v liduprázdné restauraci jednoho bratislavského hotelu.

Objev českého strukturalismu u Bojtára vyplynul mimo jiné také z jeho zájmu o avantgardu, jelikož byl přesvědčen o jejich hluboce podmíněném vzájemném vlivu — ba co více: o jejich společném původu ve formalisticko-funkčním pojetí jazyka, které započalo Saussurem. Již v 60. letech přeložil Mukařovského a Jakobsona, později přeložil i známou studii F. Vodičky „Literární historie, její problémy a úkoly“, ovšem v knižní podobě tyto jeho překlady vyšly až roku 1988 v antologii, kterou sám redigoval. Nicméně v roce 1978 se mu se značnými obtížemi podařilo vydat knihu *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban* (Slovanský strukturalismus v literární vědě), která znamenala i v mezinárodním měřítku první bilancování výsledků ruského formalismu stejně jako českého a polského strukturalismu (anglická verze: *Slavic Structuralism*, Amsterdam/Philadelphia 1985.) Tuto knihu lze považovat rovněž za samostatnou teoretickou práci, jelikož v průběhu a po analýze systému a vnitřního vývoje badatelské práce Mukařovského a Ingardena se v ní rýsují také obrysy vlastní teorie autora. Bojtár totiž nebyl spokojený s jednou důležitou Mukařovského konkluzí, podle které je estetická hodnota li-

terárního díla pouze syntézou estetické normy a estetické funkce, díky čemuž by „hodnota“ nebyla nic víc než „schopnost sloužící k dosažení určitého cíle“. Tato kontroverze byla podnětem k Bojtárově zásadní axiologické studii „Hodnota a hodnocení literárního díla“, jež je dostupná i v češtině ve svazku *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy* (Praha 1986) redigovaném Petrem Rákosem. Shrnutím jeho úvah je konstatováno, že literárněhistorická analýza, která je zaměřena na „sémantický objekt“, může vypovídat pouze o „neestetických“ hodnotách díla, protože estetická hodnota ve své celistvosti není odvoditelná z komplexního systému „hodnot a významů uvnitř díla“.

Nicméně teoretické problémy axiologie ho neodradily od dalších komparatistických výzkumů, které se v 70. a 80. letech ještě více prohloubily. Byl si vědom toho, že na úrovni teorie dělí axiologickou interpretaci uměleckého díla od literárněhistorické práce, jež popisuje procesy dějiny literatury, hluboká propast, ale byl přesvědčen, že z role „profesionálního čtenáře“, hodnotícího kritika, se lze přenést do sféry vědy, ve které je falešný objektivismus korigován osobními kvalitami literárního vědce. Jeho mimořádná znalost jazyků a jeho široký přehled o literaturách regionu mu umožnily vzít na sebe onu důležitou společenskou roli sloužící vzájemnému poznávání literatur (a vůbec v širším smyslu kultur) střední a východní Evropy. Jeho komparatistika se od klasické slavistiky liší v tom, že je založena na historicko-

-typologické analýze zbavené zřetele jazykové příbuznosti. Jelikož jednotlivé dílo ve své jedinečnosti nemůže být součástí historie — neboť jejími součástmi mohou být jen struktury vytvořené na základě určitých hledisek —, považoval rekonstrukci historického procesu za uskutečnitelnou pouze na základě literárních (a kulturněhistorických) směrů. Z literatur regionu si vybral takové izoglosy, v rámci kterých se vedle sebe dostala díla, jež mohla být od sebe třeba časově vzdálená, avšak sémanticky a poeticky patřila k sobě, a na kterých mohl skrze nejhodnotnější díla nejvýznamnějších autorů ukázat směry literárního vývoje. Ve znamení tohoto pojetí vznikly jeho studie o osvícenství a romantice ve střední a východní Evropě, jejichž shrnutí je k dispozici i ve slovenštině („*Vysnívali sme si vlasť a národ... „: osvietenstvo a romantizmus v stredo- a východoeurópskych literatúrach*, Bratislava 2010).

Ani v takto krátkém přehledu jeho životního díla nemůže chybět ona výjimečně významná část Bojtárovy odborné činnosti, již představuje jeho působení na poli baltistiky. Český čtenář může znát jeho vzrušující a ohromující knihu, která zpracovává sovětskou okupaci pobaltských zemí (*Oloupení Evropy*, Praha 1994). V roce 1997 vydal svou monografii, již lze považovat za *opus magnum* zavřující jeho dosavadní práci v této oblasti, pod názvem *Bevezetés a baltisztikába* (Úvod do baltistiky). Tato kniha zpracovává na archeologickém a lingvistickém podkladě prehistorii národů mluvících baltskými jazyky

a doplňuje ji o jejich mytologii, folklor a prvotní náboženství (anglicky vyšla pod názvem *Foreword to the Past: A Cultural History of the Baltic People*, Budapest 1999). Svě životní dílo pak korunoval rozsáhlým litevsko-maďarským slovníkem (*Lietuvių-vengrų kalbų žodynas*, Vilnius 2007, 984 stran).

Endre Bojtár byl kreativní, milou, ale zároveň velmi přísnou a vášnivou osobností, avšak čas od času bylo kolem něj velmi rušno a stál v palbě kritických diskuzí vedených z různých směrů. Svůj život žil s radostí a mocným světa se vysmíval. Měl mimořádnou pracovní výdrž, měl fantastické plány, z nichž některé i uskutečnil; neúspěchy mu náladu nekazily a žil okouzlen štěstím svého osobního života. Jeho snad nejslavnější stať, ve které reflektoval porážku Pražského jara, mohla vyjít pouze v jednom maďarském časopise vydávaném v Jugoslávii. Za zveřejnění tohoto textu dostal na svém pracovišti důtku a také zákaz publikovat. V této vášnivě plynoucí esaji označuje s hořkou ironií Švejka za postavu, ve které je nejjasněji čitelný onen základní východoevropský postoj, jenž se nesoustředí na život ve svobodě, nýbrž na umění přežít: „Ano, právě toto jsme dali světu, švejkovství, umění přežít a přelstít Dějiny, onu dovednost rybičky dokázat žít i ve vaně. Abychom tomu dobře rozuměli: toto je **jediný** východoevropský typ, který se stal obecně platným. Švejka je naším východoevropským Odysseem, jenž si dělá bláznů ze sebe i ze všech ostatních, když hlasitým křikem oznamu-

je celému světu objev nové pevniny: »Na Bělehrad! Na Bělehrad!«; on je naším východoevropským Donem Juanem, jenž splní šest přání pánstvem odvržené důstojnické děvce; on je naším východoevropským

Faustem, který pronese svou větu »Zůstaň ještě!« ve chvíli, kdy ho vrchnost zrovna nebuzeruje.“

Tamás Berkes
Přel. Evžen Gál

Den pro Jiřího Veltruského

Pražský lingvistický kroužek a rok 1919 mají zdánlivě jen velmi málo společného. Vilém Mathesius byl v tom roce teprve čerstvě ustanoven řádným profesorem „anglické řeči a literatury“ na české pražské univerzitě, Jan Mukařovský začal vyučovat na dívčím gymnáziu v Plzni, Bohuslav Havránek působil na gymnáziu v Truhlářské ulici v Praze, Roman Jakobson byl před rozhodnutím, zda opustit Sovětský svaz. Samotný kroužek vlastně ještě ani nevznikl; mělo se tomu tak stát až o sedm let později. Přesto je zmíněný rok 1919 pro dějiny kroužku důležitý. Jde o rok, ve kterém se narodilo hned několik jeho významných členů — lingvistů a literárních vědců: Ladislav Matějka, Jiří Nosek, František Daneš, Arnošt Lamprecht a Jiří Veltruský. Nedlouho předtím (1918) také Antonín Sychra a Jan Šabršula.

Společně tvoří silnou „generaci“ studentů, jež po uzavření vysokých škol v Československu v roce 1939 našla útočiště v prostředí Pražského lingvistického kroužku. Zde se pod vlivem strukturální teorie a metodologie formovaly jejich hlavní vědecké názory a přístupy, které pak v podstatě všichni rozvíjeli po celý ži-

vot. V průběhu velmi krátké doby se z nich vyprofilovaly výrazné vědecké osobnosti. Většina z nich začala publikovat ještě před koncem druhé světové války. Hned po osvobození v roce 1945 mohli dokončit přerušovaná vysokoškolská studia a následně se zapojit do obnovy tehdejšího kulturně-společenského a vědeckého života. Jejich další osudy, zvláště po roce 1948 a nástupu marxisticko-leninských tendencí v lingvistice a literární vědě, byly různé. Podrobně je sledovat, nebo se dokonce snažit napsat dějiny této „generace“, jež prošla na počátku čtyřicátých let školením v Pražském lingvistickém kroužku, je možné pouze za předpokladu zohlednění nejen vývoje ve vědeckých oblastech, kterými se zabývali, ale také politických a společenských událostí, které se u nás odehrály v průběhu celého 20. století.

Jedním z těch, do jehož života tyto události — ať už šlo o německou okupaci, nebo nástup komunismu — výrazně zasáhly, ale kdo je rovněž dokázal kriticky reflektovat a komentovat, byl estetik, sémiotik a teatrolog Jiří Veltruský. Důvod připomenout si jeho život a dílo je dvojitý: dne 5. června letošního roku totiž